

TİYATROMUZUN OLUŞUMU VE ESTETİK PRENSİPLERİ ÜZERİNE

ON THE FORMATION AND AESTHETIC PRINCIPLES OF OUR THEATRE

Doç. Dr. Eflatun NEİMETZADE*

ÖZET

Eserde Azerbaycan profesyonel tiyatrosunun sosyal-estetik sorunları araştırılıp, asırlardan gelmiş halk oyunlarından “Kilim Arası”, “Kos-Kosa” gibi örneklerin çağdaş tiyatronun oluşmasındaki yeri ve rolü belirlenir.

Anahtar Kelimeler: Theatre, Actor, Nevruz

ABSTRACT

This study is intended to focus on the social-aesthetic problems of Azerbaijan theatre; and the place and role of folk plays such as “Kilim Arası” and “Kos-Kosa” which have a history of centuries on the formation of contemporary theatre.

Key Words: Teatr, Aktyor, Nevruz

Dünyanın pek çok ülkelerinde olduğu gibi kadim Azerbaycan’da da tiyatro sanatının oluşumunun köklerini çok çok derinlerde aramak gerekir. Azerbaycan’da yaşayan Türklerin yaşam tarzlarında, emek faaliyetlerinde, düğün anânelerinde, dinsel adetlerinde vs. koro ve ikili diyalog, aynı zamanda halkı eğlendiren bir çok tiyatro unsurları mevcut olmuştur. Bu merasimler halk tiyatrolarının yaranmasında müstesna rol oynamıştır. Yılın fasıllarına mahsus bayram ve merasimlerde koro dışında danslara, hatta dramatik kurgusu, süjesi olan hareketli tiyatro gösterileri yetenekli “aktörler” tarafından gerçekleştirilir, yetenekli amatörler tarafından sergilenirdi. Hatta fasıllara sıkı bağlı olan bayramlarda “aktörler” (artık böyle adlandırabiliriz) rol icabeti özel kostümler giyer, maske takıyor ve halkın önüne çıkıyorlardı. Onların günümüz profesyonel aktörlerden fazla farkı yok idi.

Kadim Azerbaycan’da “Sayaki”, “Nevruz”, “Kos-kosa” gibi meydan merasimlerinde “aktörler” halkın istek ve arzularını, mânevi.-estetik ideallerini ifade ederek onun sevgisini kazanabiliyorlardı. Düğün merasimlerinde kendisini gösteren “Han oyunu”, “Gelinle kaynananın diyalogu” gibi oyunlarda ise tiyatro, bu

* Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi

sırada temsil öğeleri ve unsurlarına sık sık rastlanması Azerbaycan tiyatrosunun yaranma tarihinin çok çok eskilere dayanması fikrini söylemek mümkün oluyor. Ayrıca kadim zamanlardan günümüze kadar halk arasında ilgi toplayan “Şah Selim” oyunu”, “Şebi Oyunu”, “Garavelli”, “Kos-kosa” vs. meydan oyunlarındaki üslup, dramatik kurgu, süjenin aktüelliği bir daha Azerbaycan’da halk tiyatrosunun kadim tarihe sahip olmasını kanıtlamaktadır.

Kadim insanlarımız temsilleri, halk oyunlarını, “meydan tiyatrosunu aşk havada, pazar içinde, saray meydanlarında, el-obanın meskunlamış ve ortak kullandıkları merkezlerde izliyorlardı. Prof.Dr.Cafer Caferov bu oyunların adlarını şöyle sıralamaktadır: “Tenbeki Oyunu”, “Kendirbaz (canbaz) Oyunu”, “Lal Oyunu”, “Hokka”, “Dervişlik”, “Meshere”, “Kevsec”, “Godu Godu” vs¹. Bu oyunlarda dünyada gelişmekte olan hadiselerle münasebet, ileride yaranacak gerçek profesyonel tiyatrolara zemin oluşturacak folklor kültürünün estetik prensiplerini, mazmun ve formların da yansıtmakta idi. Bu oyunda rol alan oyuncular, aktörler çeşitli ve zor akrobasi hareketler gösterir, güzel dans eder, halkın anlayacağı bir dilde, temiz Türkçe konuşur, jest ve mimiklerden ustaca yararlanır, söz altı manayı ifade ediyorlardı. Azerbaycan tiyatrosunun başarılı araştırmacılarından olan Prof.Dr.İlham Rahimli ise haklı olarak gösteriyor ki, “İslamiyetten sonra X-XI. y.y. başlayarak tahminen beş yüz yıl aralıklarla metindeki sözleri şarkılarla söyleyip dans yapanlar, müzisyenler, aşıklar, masal anlatan ustalar olmuştur”². Halk arasında “mütrüb” adlanan ve gerçekten de yetenekli aktörler olan bu sanatçılar sanatın bir çok türlerinde, çeşitli süjelerde rollerini ustaca sergiliyorlardı. Azerbaycan’ın Garabağ, Tebriz, Gence, Nahçıvan, Şamahı, Şeki gibi bölgelerinin Han ve Beyleri adeta kendi saraylarında usta sanatçı topluluklarını aylık ‘maaş karşılığında tutuyorlardı. Bu tarihsel gerçeklere dayanarak da Azerbaycan tiyatrosunun kadim tarihe malik olması fikrini söylemek mümkündür. Meydan tiyatrosu ve merasimlerini içeren başka bir örnek de göstermek yerinde olur diye düşünüyoruz. Örneğin, mâlumdur ki, “Nevruz” merasimlerinde eski adet ve inançlara göre yılın son dört çarşambası halk arasında kutsal sayılırdı. Mart ayının her dört çarşambadan birinde doğanın dört unsurundan birisinin - suyun, ateşin, havanın, toprağın uyanışı kabul edilmiştir. Bu çarşambalarda topluca kutlama törenleri yapılıyordu. “Nevruz” eski bayramlardan sayılır ve ulusal yaşam biçimimizde onun

¹ Caferov Cafer Azerbaycan Dram Tiyatrosu. Azərneşr Yayınevi, Bakı, 1959, s. 59.

² İlham Rehimli Azerbaycan Milli Tiyatrosunun Poetikası. Gapp Poligraf Yayınevi, Bakı, 2002, s.94.

derin bağları vardır. “Nevruz sınırları aşarak bütün Türk Dünyasındaki ulusların ve halkların beşeri bayramına dönüşmüştür. Aynı zamanda o bütün insanlığa hayat veren suyun, ateşin, toprağın ve havanın ısınması ile alakadardır. Toprağı uyandırmak, yiyecek rezervleri oluşturmak için, ekmek ve ürün almak için toprağı uyandırmaya çalışılır, su, ateş ve havaya ihtiyaç duyuluyordu. Bu dört unsurla ilgili meydan oyunlarının sergilenmesinin tarihi çok şok eskilere dayanmaktadır. Atalarımızın düşüncelerinde “Son Çarşambalar” olarak yerleşmiş bu dört çarşambalarla ilgili büyük şenlikler ve törenler, mükemmel tiyatro gösterileri organize ediliyordu. Bu şenlikler büyük coşku ve izdihamı içeren halk tiyatro oyunları ile Türk Dünyasının her köşesinde, Kırgızistan’dan Afganistan’a, Doğu Türkistan’dan Türkmenistan’a, Azerbaycan’dan Tataristan’a, Özbekistan’a, Kazakistan’a, Kuzey Kıbrıs’tan Kerkük’e, Bulgaristan’dan Makedonya’ya, bir sözle bütün Türk Dünyası ve Türkiye’ye kadar her yerde büyük bayram olarak kutlanmaktadır. Meydanlarda sergilenen bu merasim şenliklerinde amaç, halkın ilerici dünya görüşü doğrultusunda ürün bolluğu yaratmaya, birlik ve refaha, dostluk ve kardeşliğin sarsılmaz gücüne halkı inandırmak idi. Aynı zamanda insanları her türlü kötü, zararlı adetlerden, riyakârlıklardan, ahlaksızlıklardan, kıskançlıktan çekindirerek toprağı derin sevgi hissini oluşturmaktır. “Nevruz” çarşambalarının her biri atalarımızın, kadim Türk insanların kutsal inanç ve duyguları ile bağlı olduğu için onları hepimizin bilmesi gerekir ve onlar aynı zamanda özgeçmişimize olan vefa borcu olarak önem taşır³.

Eski inançlara göre Boz (Mart) ayın dört kutsal çarşambasının birincisi Su Çarşambasıdır. Yeni yılın gelmesi nedeniyle ilk olarak Su yenilir, yani suyun tazelenmesi gerekir. “Su Kültü”nün Türk soylu halkların mitolojik düşüncesinde önemli yeri vardır. Hatta “Su Tanrısı” Aban’ın Nahid’in adıyla ilgili “Su Çarşambası’na “Ezel Çarşamba’sı da denilir. Eski inançlara göre “Ezel Çarşamba” gününde suya tapınma inancıyla başlar ve herkes gün doğmadan suya gider. Kadim insanlarımız bir anlık taze suya kavuşmakla, bütün dertlerini, hastalıklarını unuttur, onları taze, saf suya bırakırlardı. Çay olmayan köylerde, ilçelerde leğende su koyar veya bulak başına giderler, su üstünden atlarlar, hasta ve yaralıların yarasına su serperler vs. Kızlar ise pınardan veya çaydan su getirir, eve ulaşana kadar hiç bir kimseyle konuşmazlar ve suyu bardaklara boşaltıp kendi bahtlarını sınamak için

³ Babek Kurbanov. Nevruz: Sosyo-kültürel Fenomen Gibi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Erzurum, 1996. sayı: 1. s

yüzüğü saçlarına sürüp suya atarlar. Türk insanları kadim zamanlarda “Su Çarşambası” töreninde günah işletmeyeceklerine, insanlara ancak iyilik edeceklerine ant içer, aşağıdaki nağmeyi okurlardı:

Sel çapar su çapar,
Bir günah işledim.
Gel onu tut apar.

* * *

Su gelir arka haray,
Dökülmez çarka haray
Yiğit gurbete düşse,
Çağırır arka haray.

* * *

Su gelir akar doymaz,
Dağ-taşı yakar duymaz.
Gözlerin yar gözüne,
Ölünce bakar doymaz

(Maniler)

İnançlara göre sofrada su dökülmesi iyiye işarettir. Atalar der ki, su için adama habersiz vurmazlar, günahdır. Su içeni yılan sokmaz: Su dolu kapla önüne çıksalar işin iyi gider: Su küçüğün, yol büyüğüdür, derler, Su içeni konuşurmazlar, Sessiz akan sudan geçmezler. Bir Ata sözü: Suyun sessiz akını, adamın yere bakını, uğur getirmez. Su bir yerde beklerse, kötü kokar. Suda boğulan saman çöpüne sarılır (bazen de “yılana sarılır” derler). Rüyada su görmek, aydınlıktır. Akşam üstü toprağa kaynar su dökülmez. Yola çıkanın arkasından su dökülür vs.

Halk hekimliği ile ilgili inanışlara ise “Bayılan adamın yüzüne su serpersen, ayılır. Su Çarşambasında korkan adama korktuğu yerde su içirirler, Yel hastalığı olanı “İsti (sıcak) Su” ya götürürler⁴...

“Ateş Çarşamba” veya “Yüceltmek” adlı Çarşamba ile ilgili çarşambada ise amaç güneşi, ateşi koruyup saklama inancını halka telkin etmektir. Eski inançlara dayanarak bir vakayı hatırlamak yerinde olur. Hâlâ Zerdüş görüşlerinden çok çok önceleri Türk insanları doğayı ve toprağı ısıtan güneşi ve yerdeki ateşi kutsal kılarak

⁴ Su inancıyla ilgili bkz.: Prof.Dr. N. M.Sıtkı Aras. Suyun Biyolojik Gizemleri. Ayraç dergisi, Ocak-Şubat, 2003, sayı:2, Erzurum, s.42.

onları sembolleştirmişlerdi. Onlara göre güneşi ve ateşi ne kadar yüce ve saygın kılarsa, doğa da o kadar çabuk ısınır ve insanlara mutluluk getirebilir. Dünya Türkleri bununla bağlı Güneş - Od - Ateş ısısının beş çeşit merasim ve şenlikler yapmışlar. Günümüze kadar Nevruz törenlerinde ateş yakıp üzerinden zıplamaklar yapmak bunun en bariz halk tiyatro örneklerinden sayılabilir. Güney Afrika ve Amerika çöllerinde yaşayan halklar kadim Türkler de iki ağacı birbirine sürterek ateşi elde etmiş ve ateşperest inançlarına göre “kutsal ateş”i insana ağacın vermiş olduğuna inanmışlardı. Sabah erkenden insanlar en yüksek bir tepenin üstünde büyük ateş yakar, etrafında toplanarak güneşin doğmasını sabırsızlıkla bekler, dans eder, şarkılarla halkı eğlendirirlerdi. Güneş doğunca merasim başlıyordu, aktörler insanları el-ele tutuşmasını söyler, halay dansında olduğu gibi el-ele verir, nağme okur, ateşin etrafında dans eder, ateşe şiirler söylerlerdi. Daha sonra baş aktörün işareti ile ateşten bir parça alıp, acele evlerine koşar. ocaklarını yakıyorlardı. Uzantılarını bugünlere taşıyan “Ateş” Çarşambalarında Türk insanı bugün de kütükleri üstüne yığıp ateş yakar. yedi ateş yeri belirler. Güçlü yanan ateşin dili metre yarım yüksekliye kalkmasına rağmen bütün aile bireylerinin ateş üzcrinden zıplamaları gerekir. Meydanlarda ilk olarak baş aktörler - Keçel ve Kosa zıplanırlar. Daha sonra ateş etrafında el-ele tutmuş insanlar nağmeler söylemeye başlar :

Godu han Godu han,
Söndürme odu han.
At üste god getir,
Ulusa od getir.
Sözü bal Godu han,
Özü al Godu han.

* * *

Godu han daldadır
Al atı yoldadır.
Don dikek Goduya,
Ark şekek Goduya.
Sözü bal Godu han,
Özü hal Gogu han.

Ateşle bağlı ata sözleri IX, X, XI. y.y. dünya klasiklerinin eserlerinde, bu sırada İmameddin Nesimi'nin, Nizami Gencevi'nin şiirlerinde bile vardır.

Atalar diyor ki: Ateş kalır köz olur, kız kalır, söz olur. Ateş yapıp, ateşe düştük Ateşe şaka yapan, ağlar kalır. Ateş düştüğü yeri yakar. Ateş adamı hem

ısıtır, hem yakar. Ateş derdini diyen hayır bulur vs. Kadim insanlara göre Ocak sesli yanarsa birisi seni konuşuyor demektir. Üstüne duman gelenin sevgilisi güzel olur. Ocak dağıtanın ocağı dağılır. Güneş giren yerde hastalık olmaz. Gün doğarken doğan adam yiğit olur. Canavarın parçaladığı koyunun yarasını ateşle dağlarlar. Işık sevmeyenle, uzak yola çıkılmaz. Çıra söndürmenin, çırası yanmaz vs.

Türk insanı ant içerken Ateş hakkı (Ocak hakkı), Ocağa ant olsun, Işığa ant olsun, Çırağ hakkı gibi ifadeler kullanmaktadır.

Türk insanı kargış ederken Ocağın kararsın (Ateşin sönsün), Güneş seni çarpsın, Güneş sana haram olsun, Oda düşesin, Odunu söndürenin olmasın, Odoğa hasret kalasın, Ocağın kazan görmesin, Ocağın sönsün, Ocağın dağılsın gibi sözlere müracaat eder.

Mart ayının üçüncü “Yel Çarşamba”na halk arasında “Rüzgar uyandıran çarşamba”, Azerbaycan Türkçe’siyle “Külekli Çarşamba” da denilir. Rüzgar sıcak inançlara göre uyanmış suyu, ateşi harekete getirir. Genelde sıcak rüzgarlar yazın, baharın gelişinden haber verir. Hatta gün arzında rüzgar birkaç defa semtini değiştirir ve bu değişimler havanın temizlenmesi, doğanın saflığını vurguluyor. Türk mitolojisinde dört çeşit rüzgar (yel) mevcuttur. Ve onlar kendilerini çeşitli giysilerde ifade edebilirler. Örneğin, beyaz yel beyaz giysili, siyah yel siyah giysili, hazri (Kuzeyden esen yel) mavi, gilavar (Güneyden esen yel) kırmızı giysili olarak mevcuttur. “Kur’an-ı Kerim” de yelin Allah tarafından gönderildiği yazılır ve yelin Allah’ın insanlara acıması ve onlara ceza verdiği yazılır. Hatırlatalım ki, kaydettiğimiz özellikleri en eski kültürlerde bile görebiliriz. Örneğin, Sümer kültüründe Nevruz geleneklerine benzer bir çok öge ve prensipler bulmak mümkündür. Yel hakkında “Tevrat”ta da dört çeşit yel ilahesinin her birinin kendisine has özellikleri olduğu yazılır. Başka kaynaklarda, “İncil” ve “Zebur”da yelin tanrılığı ile ilgili çeşitli efsane, nağme, rivayet, inanç vs. yer aldığını biliyoruz. Bütün bunlar ise halk merasimlerinde, özellikle Nevruz şenliklerinde bir tiyatro şeklinde sergilenmiştir. Örneğin, “Keçel-Kosa” halk oyunlarında Keçel ya Yel oluyor veya bazen Kosa yel, Keçel ise insan oluyor. Böylece rol değişerek oyuncular halkı eğlendirmeyi başarıyorlar:

KEÇEL

Ay yel baba gel baba,
Kurban sana gel baba,
Tahılımız yerde kaldı,
Yakamız elde kaldı.
Ay yel baba yel baba
Kurban sana gel baba.

KOSA

İpim ipten üzüldü,
İpim dipten üzüldü.
Birce günde bin cevan
Kara kabre dizildi,
Şahsey - vahsey
Vahsey - Şahsey.

KEÇEL

Ay eli belliler,
Ay firenk dilliler
Günüm yel oldu, yel oldu,
Gözüm yel oldu, yel oldu,
Gözüm sel oldu, sel oldu.

KOSA

Kürsülerde yattılar
Araları kattılar.
Toprağımı sattılar:
Muratlara çattılar.
Şahsey - vahsey,
Vahsey - şahsey...

Böylece nağmelerde Yelin insanlara zülüm ettiğinden şikayetler, tanrıdan dileklerde bulunurlardı. Yelle ilgili bir çok Atalar sözlerini de oyuna katarak insanları daha mantıksal olmaları, hayatta devamlı iyi düşünmelerini öneriyorlardı.

KEÇELİ Yelin götürdüğü yelin, yerde kalan benim.

Kosa : Yel esmeyince, yaprak kıpırdamaz.

Keçel sözlerin her değişiminde yel gibi sert, bazen yumuşak, dolaylı jestlerle yelin ne kadar sert, vahim, bazen de şifa verir anlamında hareketler ediyor, buna uygun yüz ifadelerini de işe koyar, sert, vahim, veya haz alıyormuş gibi yapar,

halkın duygularına işleyerek onları coştururdu, tıpkı bir tiyatro oyunu, yetenekli aktör gibi oyununu sergiliyordu.

KEÇEL: Yele tükürürsen, kendi üstüne gelir.

Kosa: Yel kayadan ne anlar.

Kosa: Yel getirir, gün kurutur.

Keçel: Yel süpürürsün, yağmur götürsün. Yok Olsun izi kalmasın.

Kosa: Yel götürse, sana ne kalır.

Bu diyaloglar öyle hızlı, eğlenceli, meraklı devam ediyordu ki, etrafta seyir eden insanlar gülüp, eğlenir, bazen nefes tutarak bu iki aktörün maharetli, mantıklı, akıllı ibareleri karşısında “Aferin Keçel”, “Aferin Kosa”, “Nece de güzel cevapları”, “Bravo”, “Ay seni keçel”, “Ahsen sana Keçel”, yaman söyledin ha” tezahüratları yapıyordu.

“Nevruz” merasimleri daha sonra maniler ve ağıtlarla devam ediyordu. Her iki aktör seyircilerin dikkatini kendilerine çekmek için diyalogların şeklini sık sık değiştiriyor, halkın rağbetini kazanıyor, dikkatlerini üzerinden çekmemeleri için bütün yeteneklerini seferber ediyorlardı. Burada italyanların Ortaçağ’dan XII.y.y. kadar devam eden ünlü”Del Arte” tiyatrosunu hatırlamakta fayda var. “Keçel - Kosa” oyunu ile neredeyse yakın paralelde olduğu kanaatindeyiz.

KEÇEL

Dağda yel eser yine,
Sabrımı keser yine,
Gittin beni cyledin,
Yolunda csir yine.

KOSA

Tufan kopar yel ağlar,
Çaylar taşar sel ağlar.
Gariplikte ölenin,
Yasın tutar el ağlar.

Keçel ve Kosa bu sözleri söylediklerinde halkın arasına dalar, bilmecelerle onları da oyunun içine alır, birlikte sözleri tekrarlıyorlardı. Sonuçta mükemmel bir halk oyunu sergiliyorlardı. Bu oyunda tiyatro ruhu güçlü idi. Özellikle Keçel halkı oyuna teşvik ettikte onları coşturur, samimi, gerçek duygularıyla yürekten oyunu birlikte götürüyorlardı.

KEÇEL

Ahını ha ahını
Gezer cümle cihanı.
Derelerde öldürdün,
Ne eti var, ne kanı (Rüzgar).

KOSA

El ile tutmak olmaz
Göz ile görmek olmaz

Keçel usta oyuncu olarak susardı, halk arasında tartışma, panik, gürültü kopardı, hamı birbirine bakar, susardı, ellerini başlarına koyar, düşünürlerdi, ha başlarına, bedenlerine vururlardı, sonra susur, gözler önce Kosa'ya dikilirdi. O da kurnazlık yapar, bilmediği için halkın dikkatini Keçele yöneltirdi. Arada sukut yaranırdı onun vereceği "Rüzgar elbette" doğru cevabından sonra bomba gibi patlıyordu. Halkın bir anda hepsini el ile gökte daire çizmeleri muazzam bir vücutla iç tepkiyi dışa vuran manalı jest olarak tesirli oluyordu. Sanki klasik bir tiyatro oyunu oynanıyordu. Kendi aralarında "Doğru ya", "Nasıl da bilmedik bunu...", "Sağ ol, Keçel", "Aferin sana, adam her şeyi bilir ya..." metin dışı ifadeler de doğal olarak kullanılırdı, yerinde olurdu, gerçek tiyatrodaki olduğu gibi. Kendileri de bu ifadelerden haz alıyorlardı, bir birilerinin sırtına vurur, rahatlıyor, daha sonra sanki yeni bir tabloya hazırlanıyorlardı. Sözü önce Kel alıyordu:

Ne eli var, ne ayağı,
Dağılır deli sayağı,
Şıg haşırığ açar kapı (Yel elbette).

Halkı coşturmak görevi şimdi Kosa'da. Kosa düşünür, elini alınca koyar gah başındaki şapkasını yere hızla atar, halkı cevap vermeğe teşvik ederdi. Hatta elle işaret eder, "hadi söyleyelim" diye işaret etse bile, seyirciler bilmediklerini üzümlük elleri, yüz ifadeleri ile gözlerini sık sık açarak cevap bekliyorlardı. Tasavvur etmek zor, ama meydanda bin beş yüz . bazen iki bin adam oluyordu. Ortada sırka benzer meydanda Keçel Kosa oluyordu, sağa koştukta daire de sağda, sola koştuklarında bu sefer daire de solda oluşuyordu. Aktörlerin hareketleri ilc daire de yer değişiyordu. Tüm sukut yaranıyordu ve Keçel yine bomba gibi cevabını atıyordu kalabalık bir anda karışıyordu, savaş alanına dönüyordu: "aaaaaa ... doğru ya.....". Kalabalıktan sesler yücelirdi: "Daha bir tane. daha bir tane. bu sefer buluruz..." diyor. Keçeli çembere alıyorlardı, her ikisi yüksekliye tırmanır. büyük coşkuyla oyunu uzatıyor, keyif alıyorlardı.

KEÇEL

Her yan elek velectir,
İŖi tamam kelectir,
Deęirmene can verir,
Harmana da gerektir
Nedir bu.

Oyun yeniden baŖa d6nuy6r, seyirciler el - gol hareketleri ile dolaŖır, bir biriyle tartıŖır, sonra jest ve mimikleriyle ellerini sağa-sola aarak susuyorlardı. .. Keelin “Yel” demesiyle meydanda toz duman gibi y6kselirdi., “Vay be bilmedik yine...”, “Her ikisi kelekbazlar, kurnazlar”, “Aman, ok zor bulmak...” gibi sesler y6kselirdi meydanlarda, sonra evlerine dağılırlardı.

İster dini konular, isterse de “Nevruz” halk oyunlarında akt6rler gerek meydan tiyatro t6r6nde g6sterilerinde hakiki tiyatronun oluŖmasının temelini b6ylece koyuyorlardı. Meydan merasimlerinde akt6rler zaman zaman eŖitli konuları da ele alıyorlardı. Otuz, bazen elli dakikalık bir bir perdeli oyunlarda g6nl6k yaŖamlarındaki cimrilik, t6feyli hayat, hiylekarlık, yalancılık, riyakarlık vs. tenkit olunuyordu. Bu da seyirciler tarafından alkıŖ kanyordu. Bu g6steriler ileride yaranacak gerek, doğal , saf tiyatro iin 6rnek ve zemin oluŖturuyordu. Bu t6r merasimler 6zerine Nizami Gencevi'nin Ŗiirlerinde s6z edilmektedir.

Ŗimdi ise “Nevruz” merasimlerinde arŖambaların sonuncusu olan “Ahır arŖamba” hakkında birkaç s6z edelim. Halk arasında o “Toprak arŖambası” adıyla da tanınır. Adından da belli olduğu gibi toprakta artık su, ısı, hava normal hala gelir, toprak uyanmıŖtır. Ekilmeye hazırdır, tohum sepile bilir ve T6rk insanları b6y6k coŖku, heves, keyfle toprağa kendi yavrusu olarak ilgi g6sterirler, toprağın uyanmasını nağmelerle, Ŗarkılarla yad ederler.

Kadim ve h6manist T6rk insanları kardeŖlik ve barıŖ iinde “Toprak arŖambası”nda toprağa tohum atar, nağme s6yler, hatta nazlanırlar, iten nağmelerle 6terler.

Mal etsen malın olur
Ŗanında malın olur.
Yazda (ilk baharda) yayla ullanır,
KıŖ faŖlı yalın olur.

Nevruz meydan oyunlarının baŖ akt6rleri Keel ve Kosa yine g6revdeler. Bu sefer “Toprak arŖambası”nda halkı eğlendirmekten, g6ld6rmekten geri kalmazlardı. Onlar halk arasına dalar, diyaloglarını birden baŖlar, bomba gibi

patlayarak halkın coşkusuna neden oluyorlardı. Bu sefer konu topraktı ve onun insanlara vereceği ürünün bolluğundan söz ediyorlardı.

KEÇEL

Kış çekilir yaza bak,
Gökte süzen kaza bak.
Baktı aklın apardı,
Giden servinaza bak.

KOSA

Bağ saldım bağım ağlar,
Bostanım, tağım ağlar.
Sağam, özüm ağlarım,
Ölsem, toprağım ağlar.

KEÇEL

Yel esende gül incir,
Bülbül incir, gül incir.
Yad bağban bağa girme.
Yaprak düşer, gül incir.

Yine Keçel ve Kosa büyük aktör olarak halkın nabzını, istek ve arzularını keyifle, ustaca dile getirir, onların şen ahvalini, mutlu olmalarını saklarlar. Kadim Türkler Nevruz Bayramı Çarşambalarının sonuncusu “Ahır Çarşamba”da meydan oyunları ve şenlikleri süsleyerek daha neşeli, daha zengin kutlardı. Yunan mitolojisinden çok farklı yönde, kardeşlik ve barışı içeren amaçla halk arasında büyük merasimlerle kutlanırdı. Sabah erkenden köy kenarındaki çaya, çay yok ise su tapınağına ayiniyle başlarlardı. Bu anane bu gün de devam eder. Her kes suya derdini, dileğini söyler, ondan dilek ister, yardım dilerdi. İnsanlara karşı zulüm edenleri, halk arasında bölücülük, düşmanlık yaratanları suya havale ederler. Akşam Keçel ve Kosa iyilikle kötülüğü karşılaştıran yeni oyunları halk arasında oyun sergiler. Ateşi, yeli, seli ve toprağı içeren dramatik konulu oyunlarda tiyatro ruhu bütün devirlerde daha da güçlenmiştir. Keçel Kosa’yla alay eder, onu sıkıntıya sokar, küstürür, ya da tarif eder:

Ay Kosa Kosa gelmişsin,
Gelmişsin meydana sen.
Almayınca payını,
Çekilme bir yana sen.
Olmaya aldanasan.

Ve Kosa'ya renkli yumurtalar sunar, Kosa alar, uzun ceplerine koyar, elindeki kürekle çiftçi rolüne üstlenir, toprağı aşlamaya başlar.

Benim Kosam oynuyor,
Gör nece dingiliyor.
Kulak asanların da,
Kulağı zingiliyor.

Çalışmaktan yorulup yere düşen Kosa su içer, scrinlenir ve toprağı öper. elleriyle onu okşar. Keçel ise bu hareketine göre onu tarif etmekten kalmaz:

Benim Kosam canlıdır,
Kolları mercanlıdır.
Kosama el vurmayın,
Kosam yazık kanlıdır...

Atalar diyor ki, Topraktan pay olmaz, Toprakla elleşen, mutluluğa kavuşur. Toprak çiftçinin zahmetiyle ziynetlenir. Toprak söyler: “Sen bana ter ver, ben sana zer vereyim. Toprak kutsaldır. Toprağın karası, yüz ağartır. Toprak avuçlayan, altın avuçlar vs. Amerikalı bilim adamı, insanlığın uygarlık tarihinde eski kahramanlık çağlarının Sumer panteonunun önder araştırmacısı Prof.Dr. Samuel Noah Kramer'in “Tarih Sümerde Başlar” kitabında (M.Ö. 4000) Türk Dünyasının örf ve adetlerinin sümerlere yakın olduğunu da göstermiştir. Sümer halkı toprağın uyanışını şöyle ifade eder: “Kutsal toprak, bakire, kendini kutsal kök için hazırladı. Gök, yüce tanrı, dizlerini geniş toprağa dayadı... Tatlı toprak, verimli inek, doğum bal tohumu ile gebe kaldı, Toprak neşe ile yaşamın bitkilerini doğurmaya yönlendi, Toprak bollukla zengin ürünü doğurdu, damla damla şarabı ve balı akıttı”⁵

Nevruz Türk Dünyasında toprağın uyanışı, yaşamın, hayatın kaynağı, yeni yılın başlangıcı olarak tarihe yazılmıştır. Bu şenliği meydanlara taşıyan halk ve meydan oyunlarının baş aktörleri Keçel ve Kosa'nın çeşitli senaryolardaki gösterileri Azerbaycan milli halk tiyatrosunun kadim bir tarihe malik olduğunu da gösterir.

Sovyetler Birliği döneminde bazı rus ve özellikle de Ermenistan tiyatro araştırmacılarının baskısı ile Azerbaycan tiyatrosunun tarihi yanlışlıkla 1873. yılına ait edilmiştir. Fakat IX ve X asırlardan başlayarak yazılı ve sözlü edebiyatımızda

⁵ Samuil N. Kramer. Tarih Sümerde Başlar. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1990. s. 240.

yer alan bilgilere dayanarak meydanlarda şebek oyunları, orijinal bir misteriya tiyatrosunun mevcut olması fikrini söylemek mümkün oluyor.

“Nevruz” bayramında yılın dört mevsimi ile ilgili meydan oyunlarında ifade olunmuş tiyatro prensipleri, sonralar Azerbaycan’da profesyonel tiyatronun oluşmasında müstesna bir rol oynadığının şahidi oluyoruz. Bunların birkaç örneğini sergilemeye çalıştık. Azerbaycan tiyatro tarihinin kadimlere dayandığını vurgulamak için elimizde olan çeşitli meydan oyunlarının bize ulaşan örneklerinden bazılarını okuyucularımıza sunmayı zorunlu kılmış olduk

KAYNAKÇA

- Caferov C. Azerbaycan Dram Tiyatrosu. Azerneşr Yayıncı, Bakı 1959.
Hakverdiyev A. Eserleri. Cilt 2, Bakı 1957.
Komünist gazetesi, Bakı, 17 mart 1990.
Kurbanov Babek. Nevruz: Sosyo-kültürel Fenomen Gibi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum 1996.
Memmedov M. Azerbaycan Dramaturgiyasının Estetik Problemleri. Azerneşr Yayıncı, Bakı 1970.
Nebiyev A. “Nevruz Bayramı”, Yazıcı Yayıncı, Bakı 1990.
Nebiyev A. İlahi Çarşambalar. Doruk Yayınları, I baskı, Bakı 1991
Nebiyev A. Nağmeler, İnançlar, Alkışlar. Yazıcı yayıncı Bakı 1981.
Osman Nedim Tuna. Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yazı Meselesi. Ankara, 1990.
Rehimli İ. Azerbaycan Milli Tiyatrosunun Poetikası. Gapp Poligraf Yayıncı, 2002.
Samuel N.Kramer. Tarih Sümerde başlar. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.